

દોહરો.

આત્મવૃત્તિ નિર્મલ કરે, આપે તત્ત્વ વિકાશ;
આત્માને આરામ દે, આત્માનંદ પ્રકાશ.

પુસ્તક ૪ થું. વિક્રમ સંવત ૧૯૬૨—ભાદ્રપદ. અંક ૨ નો.

પ્રભુ સ્તુતિ.

શિખરિણી.

અખંડાનંદ^૧ જે ભવિ^૨ હૃદય આનંદિત^૩ કરે,
પ્રભાધી પ્રેમેજે પ્રગટ^૪ ગુણ આત્મા નિજ કરે;
ભવીની^૫ ભાવેથી ભવજનિત^૬ પીડા પરિહરે^૭,
જિતારિ^૮ તે જોગી જિનવર જયંતા જયધરે.

૧

ઉપદેશ પદ.

સીયાનો કાહાનરો.

સાત્વ ધરી ભવિ^૯ ધર્મ વધારો, આ ભવ માનવ સઘ^{૧૦} સુધારો (ટેક)

૧ અખંડ આનંદથી, ૨ ભવિપ્રાણીના હૃદયને. ૩ આનંદવાળા કરે.
૪ પ્રગટ જેના ગુણ છે એવો. ૫ ભવીપ્રાણીની. ૬ સંસારથી ઉત્પન્ન થયે-
લી પીડા ૮ કામ ક્રોધ રુપ શત્રુ જેણે જિત્યા છે એવા. ૯ હે ભવિ પ્રાણી.
૧૦ તત્કાલ.

૩૦

આત્માનંદ પ્રકાશ.

જિન આગમ અંતર આરોપી, સંયમ ભાવ સદા મન

ધારો. સત્વ૦ ૧

પ્રવચન જલની ધારા ધારી, કર્મર પંકમલ દૂર નિવારો. સત્વ૦ ૨

આ ચિંતામણિ નરભવ દુર્લભ, સફલ થવા બહુ પુણ્ય પ્રસારો.

સત્વ૦ ૩

નિત્ય કરી વશ ચંચલ મનને, વિલય કરો બહુ વિષય વિકારો;

સત્વ૦ ૪

દેઠ કરવા સુંદર સમકિતને, ધર્મ કથા અનુયોગ વિચારો. સત્વ૦ ૫

ગર્વ રહિત ગુરુ ભક્ત બનીને, જ્ઞાન તણો ગુણ નિત્ય વધારો. સત્વ૦ ૬

સમકિત.

देवत्वधी जिनेष्वेव मुमुक्षुषु गुरुत्वधीः ।

धर्मधीरार्हतां धर्मे तत्स्यात् सम्यक्तदर्शनम् ॥

અર્થ:-જિનેશ્વર ભગવાંતને વિષેજ દેવપણાની બુદ્ધિ-મુમુ-
ક્ષુઓને વિષેજ ગુરુપણાની બુદ્ધિ-અને જિનેશ્વર
ભગવાનના (પ્રરૂપેલા) ધર્મને વિષેજ ધર્મની બુદ્ધિ-
એનું નામ તે સમ્યક્ત્વ દર્શન.

રાગદ્વેષાદિને જેમણે સર્વથા છુટ્યા છે એવા જિન ભગ-
વાન એજ દેવ, પંચમહાવ્રત આદિ ગુણોએ કરીને
મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યોગીશ્વરો એજ ગુરુ અને
જિન ભગવાને પ્રરૂપેલાં જે તત્વો એજ ધર્મ-એવી જે
શ્રદ્ધા થવી એનું નામ સમકિત કહેવાય છે.

“ યથાર્થ તત્વોને વિષે વિજ્ઞાન પૂર્વક રૂચિ ” એ સમ-
કિત શબ્દનો અર્થ છે. એટલે સમ્યક્ત્વ અથવા સમકિત, ઉપર

૧ હૃદયમાં. ૨ કર્મ ૩૫ કાદવનો મલ. ૩ નાશ કરો. ૪ કથા
નુયોગ-ચરિતાનુયોગ. ૫ ગર્વ વગરના.

સમકિત.

૩૧

કહી ગયા પ્રમાણે દેવ તત્વ, ગુરૂ તત્વ અને ધર્મતત્વ એ ત્રણ તત્વોપર યથાર્થ રૂચિ થવાથી થાય છે.

આવું જે સમકિત તે પ્રાપ્ત કરવાનાં જે માર્ગ છે. કાંતો સ્વભાવ અથવા તો ગુરૂનો ઉપદેશ—(૧) સ્વભાવથી એટલે ગુરૂના ઉપદેશ વિના સમકિત પામે તે; જેમકે અનાદિ સંસાર સાગરમાં રઝળનારો જતૂ ભવ્યતા પરિપક્વ થવાથી અન્નભુષણે યથાર્થ પ્રવૃત્તિ કરવે કરીને ઉત્તમ અધ્યવસાયથી સમકિતી થાય છે તેનું નામ નિર્સર્ગરૂચિ અને બીજો (૨) જે ગુરૂના ઉપદેશનું આલંબન લઈને થાય છે તેનું નામ અધિગમસમકિતી કહે છે.

આ પ્રમાણે સમકિત પ્રાપ્ત કરવાના જે માર્ગ બતાવ્યા હવે તે સમકિતના ત્રણ પ્રકાર કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે:—

ઔપશમિક સમકિત, ૨ ક્ષાયોપશમિક સમકિત, ૩ ક્ષાયિક સમકિત.

૧ ભસ્મથી ઢાંકેલા અગ્નિની પેઠે મિથ્યાત્વમોહિનીની તથા અનંતાનુબંધી ચાર કષાયની જે અનુદય અવસ્થા તેનું નામ ઔપશમિક સમકિત.

૨ મિથ્યાત્વનો અને ઉદય પામેલા અનંતાનુબંધી ચાર કષાયનો ક્ષય કે નાશ, અને ઉદય નહિ પામેલાનો ઉપશમ—એનું નામ ક્ષાયોપશમિક સમકિત.

૩ સમકિત મોહની, મિથ્યાત્વ મોહની, મિશ્રમોહની અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાયો એ જે સાત (આત્માની) પ્રકૃતિઓ તેનો તદ્દન વિનાશ—તેનું નામ ક્ષાયિક સમકિત.

(આજ તે (ક્ષાયિક) સમકિત કે જેના પ્રભાવથી શ્રેણિક રાજાએ તીર્થંકર પદ ઉપાર્જન કરેલું છે.)

આ ત્રણે ભેદોને વળી બીજી રીતે પાંચ ભેદમાં પણ લખાવ્યા છે તે એ રીતે કે—

૩૨

આત્માનંદ પ્રકાશ.

૧ ઉપશમ સમક્રિતઃ જીવને રાગદ્વેષના પરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલી અંધિને લેદીને ઉપશમ શ્રેણિપર ચઢવાથી, મોહનો યત્નિ-ચિત ઉપશમ થાય તે ઉપશમ સમક્રિત.

૨ સાસ્વાદન સમક્રિતઃ ઉપશમ સમક્રિત પામ્યા પછી ઉદય આવેલા અનન્તાનુબંધિ કષાયને લીધે વખતે તેવી શ્રદ્ધા ઓછી થતાં કંઈક સ્વાદ માત્ર રહે તેનું નામ સાસ્વાદન સમક્રિત.

૩ ક્ષાયોપશમિક સમક્રિત.

૪ વેદક સમક્રિતઃ ક્ષયક શ્રેણિએ ચઢેલા પ્રાણીને અનન્તાનુબંધી કષાયનો ક્ષય થઈ જે ગુણનું પ્રકટ થવું તેનું નામ વેદક સમક્રિત. (મિથ્યાત્વમોહિની અને મિશ્રમોહિનીનો સર્વથા ક્ષય થવાથી આ પ્રાપ્ત થાય છે.)

૫ ક્ષાયિક સમક્રિત.

૫મી પણ ગુણથી, આ સમક્રિત રોચક, કારક અને દીપક એ ત્રણ પ્રકારનું પણ કહેવાય છે.

૧ રોચકઃ કંઈપણ કારણ કે દષ્ટાન્ત જોયા કે સમજ્યા વિનાજ શાએને વિષે દર્શાવેલા તત્વોને વિષે જે શ્રદ્ધા તેનું નામ રોચક સમક્રિત. (સિદ્ધાન્તોમાં વર્ણવેલા સૂક્ષ્મ વિચારો સમજી શકીએ નહીં પણ ક્રૂરત એ સર્વજ્ઞના વચન છે માટે સત્ય છે એવી પ્રતીતિ-આસ્થા કે શ્રદ્ધા તે.)

हेतूदाहरणैः विना श्रुतोक्ततत्त्वेषु दृष्टिः प्रत्ययोत्पत्तिः वा रोचकम् ।

૨ સિદ્ધાન્તોથી સાંભળેલું હોય તેવી રીતે ગુરૂના વચનને અનુસરીને તપ, વ્રતાદિ સર્વ આચરવાં-એનું નામ કારક સમક્રિત.

तथा कार्यगुरोर्वाक्यं यथा प्रवचनात् श्रुतम् ।

तपो व्रतादिकं सर्वं सेवनात् कारको भवेत् ॥

૩ હવે ત્રીજું દીપક સમ્યકત્વ. પોતે મિથ્યાદષ્ટિ-હોય કે અભવ્ય હોય-ગમે તેવો હોય પરન્તુ ધર્મ કથા

સમકિત.

૩૩

વગેરેથી બીજાઓને પ્રતિબોધ આપે-આનું નામ દીપક સમકિત કહેવાય છે. ભાવાર્થ એવો છે કે કોઈક મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કોઈ પુણ્યના યોગે શ્રાવક કુળમાં જન્મ પામે અને ત્યાં ગુરુ પ્રમુખની જોગવાઈ પામી, મ્હોટાઈ મેળવવા, મત્સરથી-અહુકારથી કે આગ્રહથી શ્રાવકને ઉચિત સુકાર્યો કરે, પરંતુ પોતે દેવાદિકનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતો નથી; એટલે કે ખરી શ્રદ્ધા વિના ધર્મ કરણી કરે-એનું નામ તે દીપક સમકિત.

લઘ્વમિથ્યાત્વી અને અલઘ્વ એ બેઉ જણ ધર્મકથાદિકના યોગથી અથવા પાંચ સમિતિથી અથવા એવી કોઈ બાહ્યક્રિયાની સહાયથી અન્ય જીવોને પ્રતિબોધ આપી જૈન શાસનને દીપાવે છે, એટલે એ સમકિત દીપક કહેવાય છે.

આપણે આ પ્રમાણે સમકિતના સંબંધમાં એને પ્રાપ્ત કરવાનાં બે માર્ગ એના ત્રણ અને (બીજી રીતે) પાંચ પ્રકારો, અને રોચક આદિ ત્રણ ગુણનું કંઈક જ્ઞાન મેળવ્યું. હવે એનાં શુશ્રૂષા પ્રમુખ ત્રણ લિંગનું સ્વરૂપ સમજવા તરફ યત્ન કરીએ.

શુશ્રૂષા ભગવદ્વાક્યે રાગોઘર્મે જિનોદિતે ।

વૈયાવૃત્યં જિનેસાધૌ ચેતિલિંગં ત્રિધાભવેત્ ॥

અર્થ:—જિન લગવંતના વચન શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા, જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા ધર્મપર રાગ અને સાધુઓની વૈયાવચ્ચ-એ ત્રણ સમ્યક્ત્વનાં લિંગ છે; એટલે કે જે પ્રાણીનાં આવાં આવાં અનુદાનહોય એ સમ્યક્ત્વવાનું છે-સમકિતી છે એમ સમજવું.

અહિં જિનેશ્વર લગવાનનાં વચનો અહોનિશ શ્રવણ કરવાનું કહ્યું, એનું કારણ એ કે એ શિવાય જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થ શકતી નથી. કહ્યું છે કે—

સવળેણ ય નાળે ય વિજ્ઞાણે પચ્ચરુલાળે ય સંજમે ।

દોસરહિણ તવે ચેવ બોદાણ અકિરિઅ નિવ્વાળે ॥

શ્રવણ કરવાથી જ્ઞાન-જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન કે વૈરાગ્ય-વૈરાગ્યથી

૩૪

આત્માનંદ પ્રકાશ.

પ્રત્યાખ્યાન એટલે ત્યાગ-ત્યાગથી સંયમ-સંયમથી દોષ રહિત તપ-તપથી નિર્જરા-નિર્જરાથી અક્રિય અને એથી પ્રાન્તે મોક્ષ-એમ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તર ઉત્તર પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરીશ્વર પણ આ વાતને દઢીભૂત કરતાં કહે છે કે—

ક્ષારામ્ભસ્ત્યાગતો યદ્વત્ મધુરોદકયોગતઃ ।

बीजः प्ररोहमादत्ते तद्वत्तत्त्वश्रुतेःनरः ॥

જેવી રીતે આરં પાણી ત્વજ દધ, મીઠા પાણીનો યોગ કરવાથી બીજ ઉગે છે તેવી રીતે સિદ્ધાન્તના શ્રવણથી પ્રાણીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ચિત્તવૃત્તિને નિરન્તર બની બની રાખી લવસુમુદ્રને તરીજવામાં પ્રવહણ સમાન એવાં જે જિનેશ્વર ભગવંતના પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રાગમો તેનું આદર સહિત શ્રવણ કરવું.

આ પ્રમાણે સમકિતનું પ્રથમ લિંગ શું છે તેનો બોધ અહણ કરી, એના બીજા લિંગ વિષે કંઈક સમજ લઈએ.

અમ્યક્ત્વદર્શનનું બીજું લિંગ તે ‘ધર્મરાગ’ લિંગ છે. ધર્મરાગ એટલે વીતરાગ પ્રભુએ પ્રરૂપેલા ધર્મપર પ્રીતિ (અંતરંગ પ્રીતિ) રાખવી તે. આ ધર્મ જે કહ્યો તે યતિધર્મ અને શ્રાવકધર્મ એમ ઉભય ભેદવાળો સદનુષ્ઠાન રૂપ ધર્મ સમજવો. શુશ્રૂષાલિંગમાં શ્રુત ધર્મનો આદર કરવો કહ્યો છે તેમ આમાં ચારિત્ર ધર્મપર પ્રીતિ રાખવી એમ શાસ્ત્રકારોનું વચન છે.

આ વાત પર રાજગ્રહી નગરીના ધન્ના શેઠના ચિલાતી નામના દાસી પુત્રનું દષ્ટાન્ત બહુજ ધડો લેવા લાયક છે. દોષને અંગે ઘરમાંથી બહાર કાઢી મુકવામાં આવેલા પણ ત્યાંથી ઘેર આવી રાગને લીધે શેઠની પુત્રી સુશિમાને ઉપાડી જઈ નાસતા, પાછળ શેઠને આવતા દેખી, ‘પીંચાયુ નહિં તો ઢાળી નાખવું’ એમ ધારી એ (પોતાની પાસે રહેલી સુશિમા) નો વધ કરીએનું માથું હાથમાં લઈ જતા એ ચિલાતી પુત્રને, રસ્તે કાઉસગા ધ્યાને રહેલા મુનિએ, યોગ્ય બાણી, ઉપશમ, વિવેક અને સંવર એ ત્રણ પદ રૂપ ધર્મ સ્વરૂપ કહ્યું.

સમકિત.

૩૫

(કહીને મુનિ તો અદશ્ય થઇ ગયા) તે કંઈ જેવું તેવું ન હતું એનો મહિમા અવર્ણનીય થઇ પડ્યો. કારણકે એ ત્રણ પદને સાંભળીને ચિલાતી પુત્રે વિચાર્યું કે, અહો ! ધર્મ સ્વરૂપ ખતાવીને સાધુતો અન્તર્ધાન થયા પણ મારે એ વિષે ખ-હુજ મનન કરવાની જરૂર છે. મુનિવરે ધર્મના સ્વરૂપમાં પ્રથમ ઉપશમ શબ્દ કહ્યો, તેનો અર્થ ઉપશાંતિ અર્થાત શમી જવું-ક્રોધનું શમી જવું, એવો થાય છે. પણ હું તો અઘાપિ ક્રોધાધીન છું; કારણ કે હજી એ ક્રોધનું ચિન્હ જે ખડ્ગ તે તો મારા હાથમાં જ છે માટે મેં ધર્મ આદર્યો. ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે હું તેનો ત્યાગ કરું. એમ વિચારી એણે ખડગ ફેંકી દીધું. પુનઃ યોગીશ્વરે કહેલા દ્વિતીય શબ્દ ‘વિવેક’ ઉપર ઉઠાપોહ કરતાં એનો “વિવેક બુદ્ધિ” એવો અર્થ સમજી ત્યજવા યોગ્ય વસ્તુ ત્યજી દેવા વિચારી પોતાના હાથમાં રહેલું સ્ત્રીનું મસ્તક ફેંકી દીધું વળી એ મુનિએ ત્રીજો કહેલો શબ્દ જે ‘સંવર’ તેનો અર્થ વિચારતાં એને એમ લાગ્યું કે પાંચ ઈંદ્રિયો અને છઠું મન એના અપ્રશસ્ત વેગને રોકવા એનું નામ સંવર છે. એ એ મારામાં નથી. આટલો ધર્મનો અંશ પણ મારામાં નથી. કારણ કે હું તો સ્વેચ્છાચારી છું. માટે એ દુર્ગુણને ત્યજી દઈ ધર્મવત થાઉં. આમ વિચારી તેજ સ્થળે કાયોત્સર્ગે રહી એણે અભિગ્રહ કર્યો કે જ્યાં સુધી આ સ્ત્રી હયાતું પાપ મનમાં યાદ આવ્યા કરે ત્યાંસુધી મારે કાઉત્સર્ગ પારવો નહીં. આમ કાયા વોસિરાવી એ એવો તો ધ્યાનારૂઢ થયો કે સ્ત્રીના લોહીથી ખરડાયલા એના અંગ પર ચઢી ગયેલી કીડીઓએ તેનું શરીર ચાલણી જેવું છિદ્ર છિદ્ર વાળું કરી નાખ્યું તો એ એ ધ્યાનથી ચલાયમાન થયો નહિ. પણ વેદનાને ઉપયોગથી સહન કરી, સદધ્યાન સહિત સમાધિ મરણ પામી દેવલોકે દેવતા થયો. માટે

સદ્વાક્યભાવાર્થમવેત્યબુદ્ધયા પુત્રશ્ચિલાત્યાઃ પ્રજહૌ બહૂનિ ।

૩૬

આત્માનંદ પ્રકાશ.

पापानि एतत् भविकास्त्यजन्तु क्रीडन्ति हस्ते शिवसौख्यलक्ष्मीः ॥

જેવીરીતે ચિલાતી પુત્ર (મુનિનાં) સદ્વાક્યોનો ભાવાર્થ પોતાની બુદ્ધિવડે સમજીને (પોતાના) બહુ બહુ પાપોનો નાશ કરવા સમર્થ થયો તેવીરીતે, હે ભવિ પ્રાણીઓ, તમે પણ એવાં પાપોનો વિનાશ કરી ધર્મપર રાગ રાખીને રહો કે જેથી સહજમાં તમને મોક્ષ વધુ પ્રાપ્ત થાય.

આ પ્રમાણે સમક્ષિતનું બીજું લિંગ થયું. હવે જિનરાજ અને ગુરૂની વૈયાવચ્ચ રૂપ ત્રીજા લિંગ વિષે શાસ્ત્રકાર શું કહેછે તે તપાસીએ. વૈયાવચ્ચ એ શબ્દનો અર્થ ‘ સેવા ’ થાયછે. જિનરાજની વૈયાવચ્ચ એટલે સેવા, દ્રવ્ય અવે ભાવ એવા બે પ્રકારની પૂજા કરવાથી થાયછે. અને ગુરૂની વૈયાવચ્ચ, એમને જોઈતાં અશન, પાન પ્રમુખ આપવાથી થાયછે. માટે ઉત્તમ ભાવથી એમની એ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરીને પ્રાણીઓએ નંદીષેણ મુનિની પેઠે શુભ કર્મ ઉપાર્જન કરવા રૂપ મહા લાભ પ્રાપ્ત કરવો કહ્યોછે.

નંદિષેણનાં દરિદ્રી માત પિતા નંદિષેણના જન્મની સાથે જ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં. પુત્રને કંઈપણ વારસો મળ્યો હોય તો એ દારિદ્ર્યનો અને એના કુત્સિત રૂપનો હતો. એના સર્વ અવયવો એટલા કદ્રુપા હતા કે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા છતાં એના દુર્ભાગ્યને લીધે એને કયાંઈથી પણ કન્યા મળી નહી. તેથી નિરાશ થઈને પોતાના મામાનું ઘર કે જ્યાં પોતે ઉછર્યો હતો તે ત્યજીદઈ છેવટ અરણ્યમાં ચાલી નીકળ્યો. ત્યાં તેણે કોઈપણ પ્રકારે આત્મઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેવામાં આસપાસ કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહેલા કોઈ મુનિવરે “ માં, માં ” એમ કહી અટકાવ્યો. આવા અરણ્યમાં કોણ મને અટકાવે છે એમ વિચારી આસપાસ નજર કરતાં યોગીશ્વરને જોયા. એ મહાત્માની પાસે જઈ, વંદન કરી, પોતાને આત્મહત્યા કરતાં અટકાવવાનું

સમકિત.

૩૭

કારણ 'પૂછયું'. મુનીશ્વરે ઉત્તર આપ્યો—મહાનુભાવ, સાધારણ પ્રાણીઓની પેઠે દુખી હોઇને, સુખનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની આશાએ તું આવું કરેછે તે અનિષ્ઠ છે. એમ કરવાથી તને સુખ મળવાનું નથી. પરના પ્રાણ લેવાથી પાપ લાગેછે તેવીજ રીતે આત્મહત્યાથી પણ પ્રાણી ઉગ્ર પાપ ખાંધેછે. એ સાંભળી નંદી-પેણે દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો કોઇ માર્ગ હોય તો તે બતાવવાને મુનિને પ્રાર્થના કરી. પરની દાઝ બાણનાર અને બની શકે તો તેનાથી મુક્ત કરાવનાર ગુરૂ મુનિએ કહ્યું—હે ભદ્ર, તને તારાં ભોગાવળી કર્મ ઉદય આવ્યાં છે તે ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી; પરંતુ આ લોક અને પરલોકમાં સુખ આપી શકે એવો એક ધર્મજ્ઞ ક્ષત છે. દરિદ્રી નંદીપેણના આગ્રહથી મુનિએ એને, પછી ધર્મવિષય સમજાવ્યો તેથી એ પ્રતિબોધ પામ્યો, અને એમની પાસે દીક્ષા લીધી.

વ્રત અંગીકાર કરી, નંદીપેણ મુનિ વિનય વ્યવહાર શીખી શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી ગીતાર્થ થયા. પછી એમણે એવો અભિગ્રહ લીધો કે “જ્યાં જ્યાં હું સાધુ વર્ગના સંઘાતમાં હોઉં ત્યાં ત્યાં મારે જે કોઇ બાળ, વૃદ્ધ કે વ્યાધિગ્રસ્ત આદિ સાધુ હોય એમની વૈયાવચ્ચ કરીનેજ આહાર લેવો.”

આવો એમનો દઢ સંકલ્પ, દેવ સભામાં બેઠેલા ઇંદ્ર મહારાજે જાણી એમની પ્રશંસા કરી, તે માન્ય નહીં કરી બે મિથ્યાત્વી દેવતાઓ એ મુનીશ્વરની પરીક્ષા કરવા આવ્યા. બેઉએ મુનિનાં રૂપ લીધાં. તેમાં એક વ્યાધિગ્રસ્ત બન્યો ત્યારે બીજાએ નંદીપેણ મુનિ જેઓ છઠ્ઠું છઠ્ઠુંને પારણે આંબિલ કરતા હતા તેમની પાસે આવીને કહ્યું—હે મુનિવર, બહાર એક વ્યાધિગ્રસ્ત સાધુ આવેલા છે, એમની વૈયાવચ્ચ કર્યા વિના આપ પારણું કરવા બેસી ગયાછો તે તમને યોગ્ય છે? એ સાંભળી નંદીપેણ મુનિ એ નરમ પ્રકૃતિવાળા સાધુપાસેજ મહાપ્રયાસે પ્રાસુકજન લાવી આપી વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યા. પણ એને અતિસારનો વ્યાધિ હોવાથી વાત વા

તમાં એનાં અંગો મલિન થવા લાગ્યાં ને અતિ દુર્ગંધ છુટવા માંડી. પરંતુ મહા મુનિ નંદિષેણે જરાપણ નાક મચકોડયું નહીં. ઉલટું એની વિશેષ સારવાર કરવાની ઇચ્છાએ. પોતાના સ્કંધપર બેસારી એને પોતાને ઉપાશ્રયે આણ્યા. માર્ગમાં પોતાનું તમામ અંગ મલિન થયું તથાપિ લેશ માત્ર નહિ અકળાતાં ઉલટાં એને વ્યાધિ શમાવવાની પોતામાં શક્તિ ન હોવાને સળંગે પોતાના આત્માને નિંદવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણેનો વૈચાવચ્ચવિષયમાં નંદિષેણ મુનિનો દૃઢ સંકલ્પ જોઈ, બેઉ દેવો પ્રસન્ન થયા ને મુનિરાજ પર સુગંધી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી અમાવીને પોતાને સ્થાનકે ગયા.

આવા ઉચ્ચ તપસ્વી નંદિષેણ રૂષિએ બહુ કાળ સુધી તપ કરી પ્રાન્તે અનશન કર્યું તે વખતે તેમને વંદન કરવાને કોઈ ચક્રવર્તી રાજા પોતાની ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓની સંગાથે આવ્યો. એ જોઈ નંદિષેણ મુનિને પોતાનાં કર્મ સ્મરણમાં આવ્યાં તેથી એમણે એવું નિયાણું કર્યું કે જો મારી આ ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કળવતી થવાની હોય તો હું આગામિ ભવમાં સ્ત્રીવલ્લભ થાઉં.

આવું નિયાણું કરી એ રૂષીશ્વર કાળ ધર્મ પામી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી સ્વર્ગીને સમુદ્રવિજય રાજાના વસુદેવનામના પુત્ર થયા. પૂર્વ ભવમાં કરેલા નિયાણા પ્રમાણે તે સ્ત્રીઓને વલ્લભ થયા. આખા નગરની સ્ત્રીએ પોત પોતાનાં કાર્યો પડતાં મુકીને તેની પાછળજ ફર્યા કરે. આ વાત સમુદ્ર વિજય રાજાએ સાંભળી ત્યારે બીજાનું ખડાનું બતાવીને વસુદેવને કહેવરાવ્યું કે તમારે મહેલની બહાર નીકળવું નહિ, અંદર રહીનેજ શાસ્ત્ર, કળા ઇત્યાદિનો અભ્યાસ કરવો.

આવો એકજ દોષ નહિ પણ વસુદેવના બીજા પણ અનેક અડપલાં હતાં તે તેમને તેમની સમક્ષજ કહી બતાવવામાં આવ્યાથી એક દિવસ કોપાચમાન થઈ ગુપ્તરીતે નગર ત્યજીને જતાં રહ્યા. સહાય માત્ર કર્મરે લટકી રહેલી એક ખડ્ગની હતી. તેના

સમક્તિ.

૨૯

પ્રતાપ વડે એઓ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં ઘણા ઘણા રાજા, વિદ્યાધરો આદિની કન્યાઓની સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું. વળી શૌર્ય પુરમાં રોહિણીના સ્વયંવરમાં પણ કુખડાંતુ રૂપ કરીને જઈ પહોંચ્યા. પણ રોહિણીએ તો એમને એમના મૂળ રૂપમાં જ જોઈને એમના કંઠમાં વરમાળા આરોપી. + + + + આ વસ્તુદેવ પ્રાંતે સ્વર્ગ સુખના લોકતા થયા.

સુર વાચક, આ પ્રમાણે નંદિષેણ મુનિ મુનિની વૈયાવચ્ચ કરવાથી મુનિપુંગવપણું, નરવીરપણું અને પ્રાંતે સ્વર્ગતું અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા. એ સાંભળી, સમજી - વિચારી એતું અનુકરણ કરવા તત્પર થવું.

તત્રી.

ધ્યાનવિલાસ.

(લેખક મુનિ મણિવિજયજી મહારાજ.)

પ્રથમ ધ્યાન એટલે શું? તે જાણવું જોઈએ. ચેતનનો ધર્મ ચપલતાછે, એ ચપલતાને સ્થિર કરવી એટલે ચેતનના અધ્યવસાયમાં સ્થિર ભાવ રાખીને જે ધ્યાવું-ચિંતવવું, તે ધ્યાન કહેવાયછે. આ ધ્યાનના ભાવના, અનુપેક્ષા અને ચિત્ત ધ્યાન એવા ત્રણ પ્રકારછે. એ ત્રણ પ્રકારથી ધ્યાન કરતાં ચિત્તની સ્થિરતા થાયછે. એટલે તેનો સંક્ષેપાર્થ એવોછે કે, અંતર્મુદૂર્ત સુખી એકાગ્ર ચિત્તનો ઉપયોગ સ્થિર રાખવો એતું નામજ ધ્યાન કહેવાયછે. તેનું સ્પષ્ટિકરણ એવી રીતેછે કે, એક અર્થને વિષે એવો વિચાર કરવો કે, જીજ્ઞા ઘણું અર્થ સંક્રમણ થાય તો પણ તેજ અર્થમાં સ્થિરપણે રહેવાય, અને તે ધ્યાનસ્થ વિષયનું ચિંતવન પરંપરાએ થતુંજ થાય, તેમાં અંતર્મુદૂર્તનો નિયમ નથી. આવી રીતની ધ્યાનની પ્રવૃત્તિ છદ્મસ્થને હોયછે: કેવલીને તો જે મન, વચન, કાયાના યોગનો નિરોધ તેજ ધ્યાન કહેવાયછે. તેને માટે આગમમાં નીચે પ્રમાણે લેખછે.

અંતો મુહૂત્તમિતં ચિત્તાવસ્યામેગવત્થુમિ—

છો મત્થાણં જોગનીરોહો જિણાણાંતુ ॥ ૧ ॥

અંહિ સૂધી ધ્યાનનું સ્વરૂપ અને તેના જુદાં જુદાં લક્ષણ કહેવામાં આવ્યાં. તે ધ્યાનના ચાર ભેદ છે. ૧ આર્ત ધ્યાન ૨ રૂ-દ્ર ધ્યાન, ૩ ધર્મ ધ્યાન અને ૪ શુકલ ધ્યાન. તેમાં પહેલાં બે ધ્યાન અશુભ છે, તે અશુભ ધ્યાનથી અશુભ કર્મ બંધાય છે. અને તેને લઈ અશુભગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને છેલ્લા બે ધ્યાન સુ-ક્ષિતના કારણરૂપ છે તે પ્રાયઃ ઉત્તમ જીવનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે પહેલું આર્તધ્યાન છે તેના ચાર પાયા છે. ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ, રોગચિંતા, અને અગ્રશોક—એવા તેના નામ છે.

પહેલો પાયો—ઇષ્ટ વિયોગ.

ઇષ્ટ એટલે પોતાના મનને ગમતા જેવાકે, માતા, પિતા, ભાઈ, મિત્ર, પુત્ર, કલત્ર, ધન, ધાન્ય, સ્વજન, કુટુંબ, વિગેરે ઇષ્ટ પદાર્થોનો જેમાં વિયોગ થાય, તે ઇષ્ટ વિયોગ કહેવાય છે. જે ધ્યાન-માં એવું ચિંતવેકે, ઉપર કહેલા ઇષ્ટ પદાર્થોનો રખે મારે વિયો-ગ થાય, એવું ચિંતવન કરે. એમ કરતાં કદી તેમનો વિયોગ થયો તો મહા ચિંતામાં પડી મહા શોક કરે, તે અભિ-લાષ રૂપ એકત્વપણે જે પરિણામ થાય, તે ઇષ્ટ વિયોગ નામે આર્ત ધ્યાનનો પહેલો પાયો છે.

બીજો પાયો—અનિષ્ટ સંયોગ.

આર્ત ધ્યાનનો બીજો પાયો અનિષ્ટ સંયોગ છે. અનિષ્ટ એટલે મનને ન ગમે તેવા પદાર્થોનો સંયોગ થાય તે અનિષ્ટ સંયોગ કહેવાય છે. જે માણસને અણગમતા પદાર્થોનો યોગ થયો હોય તે મનમાં ચિંતવે કે “આ પદાર્થ મને ક્યાંથી મલ્યો ? આ પદાર્થનો નાશ થાય થવાઅ તે પદાર્થ મારાથી

ધ્યાનવિલાસ.

૪૧

દૂર થાય તો વધારે સાડું ” આ પ્રમાણે ચિંતવી મનમાં શોક કરે, તે આર્તધ્યાનનો નો બીજો પાયો-અનિષ્ઠ સંયોગ કહેવાય છે.

ત્રીજો પાયો-રોગ ચિંતા.

શરીરમાં વાત, પિત્ત અને કફની તથા બીજી રૂધિર સંબંધી વ્યાધિઓની ખીડાથી જે મનમાં ચિંતવન થાય, તે રોગચિંતા નામે આર્ત ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો કહેવાય છે. આધ્યાનને વિષે પ્રાયે કરીને નીલ લેશ્યા, કાપોત લેશ્યા અને કૃષ્ણ લેશ્યા- એ ત્રણ લેશ્યાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

ચોથો પાયો-અગ્ર શોક

જેથી હૃદયમાં-અગ્રે આવતા કાલનો શોચ કરી ચિંતવન કરે જેમકે—“ આવતે વર્ષે અમુક કામ કરીશું.” અથવા કોઈપણ તપકે વ્રત આચરતા નિદાન-નિયાણું બાંધે જેમકે, “ આ દાન કે તપનું ફલ મને અમુક પ્રકારનું પ્રાપ્ત થશે ” “ આ તપના પ્રભાવથી હું આવતે ભવે ઈદ્ર દેવતા કે ચક્રવર્તી થાઉં. આ પ્રમાણે આવતા ભવને માટે જે જે ચિંતવન કરવું તે અગ્રશોકમાં આવે છે. વલી હરકોઈ જાતને નિયાન કરવું. એ બધું અગ્ર શોકમાં આવે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “ નિદાનાર્ચિતનં પાપમ્ ” આ અગ્ર શોક તે આર્ત ધ્યાનનો ચોથો પાયો કહેવાય છે.

આર્ત ધ્યાનનાં સામાન્ય લક્ષણો.

આર્ત ધ્યાનમાં અતિશય કિલ્લ ભાવ નથી એટલે કૂર તથા દુર્જય તીવ્ર પરિણામ હોતાં નથી. અંહી એ કર્મની પરિણતી એવીજ દીસે છે. આ ધ્યાનમાં પ્રાણી કોઈવાર આ પ્રમાણે ચિંતવે છે.—‘, અરે હવે શું કરીશ ? એમ કહી ઉચે સ્વરે આક્રંદ કરે છે-રૂદન કરે છે. વલી કોઈવાર દૈવ અથવા દેવતાને ઉદ્દેશીને અનેક પ્રકારના ઉપાસંભ આપે છે.

આ આર્તધ્યાન છઠા ગુણ ઠાણાં સુધી હોય છે. જે આ-

૪૨

આત્માનંદ પ્રકાશ.

તમાર્થી મુનિ હોય, તેણે પ્રમાદનું સ્વરૂપ બાણીને આ ધ્યાનને સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે, આર્તધ્યાન કરનારા પ્રાણીની ગતિ તિર્યંચ સુધી હોય છે.

૩૬ ધ્યાન.

અતિ કઠોર, નિર્દય અને દુષ્ટ પરિણામમાં પ્રવર્તનારું જે ચિંતવન તે ૩૬ધ્યાન કહેવાય છે આ રૈદ્ર ધ્યાનના પાણુ ચાર પાયા છે તેમના ૧ હિંસાનુબંધી ૨ મૃધાનુબંધી ૩ ચૈર્યાનુબંધી, અને ૪ પરિગ્રહરક્ષાનુબંધી—એવાં નામ છે.

પેહેલો પાયો—હિંસાનુબંધી.

જે જીવ હિંસા કરવાનું ચિંતવે અથવા જીવહિંસા કરતા મનમાં હર્ષ કે સંતોષ માને તેમજ બીજાને હિંસા કરતા દેખી ખુશી થાય તે હિંસાનુબંધી નામે રૈદ્ર ધ્યાનનો પેહેલો પાયો છે. જ્યાં સંગ્રામની વાર્તાઓ થતી હોય, અથવા તેવાં શાસ્ત્રો વંચતાં હોય તેમાં સામેલ થવાની ઉમેદ રાખવી, ઘાતક એવા શૂરવીર પુરૂષોની પ્રશંસા કે અનુમોદના કરવી, તે આ હિંસાનુબંધી રૈદ્ર ધ્યાનમાં આવે છે.

બીજો પાયો—મૃધાનુબંધી.

જે જીવ જોડી મનમાં હર્ષ પામે જેમકે, “હું કેવું જીવું જોડ્યો છું કે કોઈને મારા જીવનની ખબરજ પડતી નથી.” આવું ચિંતવનું મૃધાનુબંધી નામે રૈદ્ર ધ્યાનનો બીજો પાયો કહેવાય છે. તે શિવાય બીજાને જીવું સમજાવવાનો વિચાર કરવો, બીજાની ચુગલી કરવી, પરસ્પર મિથ્યા વાદ વિવાદ કરવો, મિથ્યા ત્વનાં વચન ઊચ્ચારવાં અને કપટ સહિત વિચાર કરવા આ બધું મૃધાનુબંધી ૩૬ધ્યાનમાં ગણાય છે.

ત્રીજો પાયો—ચૈર્યાનુબંધી.

ચોરી કરવી, ઠગાઈ કરવી, અને બીજાની વસ્તુ પચાવવી-ઇત્યાદિ કાર્ય કરવાનું ચિંતવનું તે ચૈર્યાનુબંધી નામે રૈદ્ર-

ધ્યાનવિલાસ.

૪૩

ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો કહેવાય છે. મનમાં એવો હર્ષ લાવે-
જેમકે, “હું કેવો બલવાન છું ? હું કેવો પારકો માલ ખાઉં છું ?
મારા જેવો બીજો કોણ છે ?” આવા પરિણામનું જે ચિંતવન
તે ચૈદ્યાનુબંધી રૌદ્ર ધ્યાનમાં આવે છે.

ચોથો પાયો—પરિગ્રહરક્ષાનુબંધી.

ધન, ધાન્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, પશુ, વાહન, અને ભુમિ, વિગેરે નવ
પ્રકારના પરિગ્રહ રાખવાને અને વધારવાને ચિંતવવું, તે પરિગ્ર-
હરક્ષાનુબંધી નામે રૌદ્રધ્યાનનો ચોથો પાયો કહેવાય છે.
પરિગ્રહ મેલવવાની ઇચ્છાએ અનેક જાતનો પાપારંભ કરવો,
ઘણો પરિગ્રહ મલવાથી અભિમાન કરવું, પરિગ્રહને જમીનમાં
દાટી, ‘રખે તે કોઈ લઈ જાય તેવું ચિંતવન કરવું,’ અને પરિગ્ર-
હની રક્ષાને માટે શસ્ત્રબદ્ધ સેવકો રાખવા ઇત્યાદિ અશુભ પરિણામ-
માં વર્તવું, તે બધું પરિગ્રહરક્ષાનુબંધીમાં ગણાય છે.

આ રૌદ્રધ્યાનના ચારે પાયામાં જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે-
ને કરે, કરાવે અને અનુમોદે અને તેને માટે સ્થિર પરિણામ
કરે તે રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે. આ રૌદ્રધ્યાન મહા હુઃખનું કારણ
છે અને અશુભ છે. એ ધ્યાન પાંચમા ગુણ કાણું સુધી હોય છે.
અથવા કોઈ જીવને છઠ્ઠા ગુણ કાણું સુધી હોય છે એમ કેટ-
લાએક આચાર્યોનો મત છે.

આ અશુભ ધ્યાનવાળાને પ્રાપ્ત કરીને કૃષ્ણ, નીલ અને કા-
પોત— એ ત્રણ લેશ્યાઓ સંભવે છે. એ લેશ્યાને લઈને જીવના
પરિણામ અતિ સંકલિષ્ટ થાય છે તેથી કરીને તેવા કર્મની પ્રકૃતિ-
ને લઈને તે લેશ્યાઓ ઘણા દોષનું કારણ થઈ પડે છે. હિંસાદિકની
પ્રવૃત્તિ, અતિ પાપાચરણ, ધીકપણું, અપશ્ચાત્તાપ, પરાવાદથી હર્ષ
અને વિષયોમાં, આસક્તિ એ બધાં રૌદ્રધ્યાનના લક્ષણો છે. આવા
રૌદ્રધ્યાનવાળા જીવની ગતિ પ્રાપ્તિ નરકમાં જ થાય છે.

જે આત્માર્થી મુનિઓ અને ભવ્ય પ્રાણીઓ છે, તેમણે
આ બંને આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાનનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૪૪

આત્માનંદ પ્રકાશ.

એ બંને અશુભ ધ્યાન ઘણાં જ નિર્મળ છે. તેમનો પરિચય શબ્દવાળી અતિશય કટુરસ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી નહારાં પરિણામ ઉદ્ભવે છે. માટે જેથી કરીને આત્મા નિર્મળ થાય, અને પોતાનું મૂલ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, તેવું શુભ ધ્યાન કરવું, કદિ સંપૂર્ણ નિર્મલ ધ્યાન ન આવે તો પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ જોઈને સર્વદા શુભ ભાવના ભાવવી અને આત્મસત્તાને અવલંબી શુભ ધ્યાન કરવું; તેથી નિરપેક્ષ પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તે પ્રવૃત્તિ શુભ ક્ષેત્રોનું કારણ થાય છે.

ગુણત્રાહકતા.

(Likeness for Merits)

સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ આચરણ-ચારિત્રાદિક સદ્ગુણો અથવા ક્ષમા, વિનય, સરલતા, ઉદારતા વગેરે ઉત્તમ ગુણશ્રેણિ નિરંતર આધેયરૂપ હોવાથી, આધારભૂત આત્માને વિષેજ વસે છે. જેમ રત્નાદિક ઉત્તમ વસ્તુઓના અર્થી એવા પુરૂષો, તે તે ઉત્તમ વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરાવી શકે એવા પ્રયત્નો સેવી, સ્વપુરૂષાર્થ વડે તેને પેદા કરીને તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે કાળજીથી તેને ભંડારમાં સ્થાપે છે, અને જરૂર પડતાં તેનો સ્વતંત્રપણે ઉપયોગ કરી શકે છે; તેમ સદ્ગુણના અર્થી જનો અનાદિ અજ્ઞાન-અશ્રદ્ધા-અવિવેકાદિ દોષોને અથવા રાગ-દ્વેષ અને મોહાદિક પ્રબળ શત્રુવર્ગને દળવા સમર્થ પુરૂષાર્થ ફેરવી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિક ઉત્તમ ગુણ-રત્નોને અર્થ તેમનું સંરક્ષણ તેમજ પોષણ કરવા માટે તેમને બહુ કાળજીથી પ્રમાદ રહિતપણે આત્મ પ્રદેશમાં સ્થાપી-સ્થિર કરી સ્વતંત્રપણે તેમનો લાભ લે છે; તેમજ ભાવકરૂણાથી અન્ય અધિકારી ભવ્ય જીવોને ઉદારતાથી-નિષ્કામી થઈને લાભ આપે છે. આવા સદ્ગુણ નિધાન મહાપુરૂષોને જંગમ

ગુણમાહકતા.

૪૫

કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ, મંગળ કળશ યા ચિંતામણિની ઉપમા આપી શકાય. આવા સદ્ગુણી પુરૂષોવડેજ પૃથ્વી ‘બહુરત્ના’ ગણાય છે. અનાદિ અવિદ્યાજન્ય મિથ્યાભ્રમ (અનિત્ય એવા દેહ, લક્ષ્મી-કુટુંબાદિકના સંયોગને નિત્યવત્ માનવો, શરીરાદિક અશુચિ વસ્તુને-તેના વિષયોને શુચિ-પવિત્ર-સારા માનવા, અને પર વસ્તુને પોતાની માનવી તે) લાંગ્યા વિના આત્માને સત્યજ્ઞાન-સમ્યગ્ જ્ઞાન થતુંજ નથી, સમ્યગ્ જ્ઞાન થયાં વિના સાચી શ્રદ્ધા (સમ્યગ્દર્શન) પ્રગટ થતી નથી, સમ્યગ્ દર્શન (સમકિત)પ્રાપ્ત થયા વિના સાચો વિવેક-ત્યાગ ભાવ આવતોજ નથી, અને સાચો વિવેક (ત્યજવા યોગ્યનો ત્યાગ અને આદરવા યોગ્યનો આદર) પ્રગટયા વિના આ અનાદિ કાળથી મિથ્યા વાસનાવડે પરિભ્રમણ કરતા આત્માનો એકાંત જન્મ મરણથી છુટવા રૂપ મોક્ષ થઈ શકતો નથી. માટે ઉપર કહેલા સદ્ગુણના અર્થી જનોએ ઉપર બતાવેલ અભ્યાસક્રમ અવશ્ય સેવવા યોગ્ય છે.

પ્રથમતો સદ્ગુણના અર્થી જનોએ સદ્ગુણીની બની શકે તેટલી સેવા-સ્તુતિ-પ્રશંસા કરવી યોગ્ય છે, કેમકે ગુણ ગુણીનો કોઈરીતે અલેહ સંબંધ છે. સદ્ગુણી ઉપરના દૃઢ રાગ-પ્રેમથી સદ્ગુણ ઉપરનો પ્રેમ સિદ્ધ થાય છે. અન્યથા સિદ્ધ થતો નથી. સદ્ગુણ-ગુણીનો પ્રેમ એ સદ્ગુણ પામવાનું અપૂર્વ વશીકરણ છે તેજ સાચો વિનય છે, અને તેજ લવ્ય પ્રાણીનો લવાંત કરાવી શકે છે. તેથી વિરૂદ્ધ, સદ્ગુણ-ગુણી ઉપર દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, અસૂચા, મત્સર વગેરે ભવ ભ્રમણજ કરાવે છે. એમ સમજી સદ્ગુણીની બની શકે તેટલી સ્તુતિ કરવી. પણ પ્રાણાંતે પણ તેમની નિંદા તો નજ કરવી. કેમકે સદ્ગુણી ઉપરનો દ્વેષ તે સદ્ગુણ ઉપરદ્વેષ કરવા બરાબરજ છે, અને સદ્ગુણી ઉપરનો સાચો રાગ તે સદ્ગુણ સાથેજ સાચો રાગ કરવા બરાબર છે એમ સમજી રાખવું યોગ્ય છે. તેવા ગુણ રાગી સજ્જનો પોતે ગુણપાત્ર હોવાથી જગત્માં અનુકરણીય થાય છે. કહ્યું છે કે—“આપ ગુણીને વળી ગુણ રાગી, જગમાં હી ત્રેહની કીરતિ ગાજી લાલન કીરતિ ગાજી.” વળી કહ્યું છે કે,

મનસિ વચસિ કાષે પૂર્ણ પીયૂષ પૂર્ણા

ત્રિભુવનમુપકાર શ્રેણિભિઃ પ્રીણયંતઃ ।

પરગુણપરમાણૂન્ પર્વતી કૃત્ય નિત્યં

નિજહાદિ વિક્રમતઃ સંતિ સંતઃ કિયંતઃ ॥ ૧ ॥

“ મનમાં, વચનમાં અને કાયામાં પુણ્ય અમૃતથી, શાંતરસથી ભરેલા અને અનેક પ્રકારના ઉપગારથી ત્રિભુવનજનને પ્રસન્ન કરતા, તથા પરના આણુ જેટલા ગુણને મોટા મેરૂ જેવા લેખી પોતાના હૃદયમાં પ્રસન્ન થતા એવા પણ કેટલાક સજ્જનો પૃથ્વી તળ ઉપર વર્તે છે. ” એવા ગુણ આહુક સત્પુરૂષો પ્રાણુતે પણ વિકાર પામતા નથી. પરંતુ શરદ રૂતુના ચંદ્રની પેરે અન્ય ભવ્ય સત્વોને શી-તળતા આપે છે. તેવા સજ્જનો આપત્તિને સંપત્તિ રૂપ લેખે છે, તેમાં ધીરજ ધારી સ્વધર્મ-સ્વભાવ કદાપી પણ છોડતા નથી. ઉલટા સોનાની જેમ સખ્ત તાપ યોગે તેમનો વાન વધતો જાય છે. સરસ શેલડીની જેમ છેદા ભેદા છતાં શાંત રસજ આપે છે, અને શીતળ ચંદનની પેરે કુહાડાથી કાપ્યા છતાં બીજને કદાપિ પણ તાપ ઉપજાવતાજ નથી. તેવા સદ્ગુણ આહુક સજ્જનોની એજ બલિહારી છે કે તેઓ ગમે તેવા આત્મભોગે પણ ગુણ માત્રને ગ્રહણ કરે છે કેમકે તેઓ તેવા સદ્ગુણને જ સર્વસ્વ સમજે છે.

આવા સદ્ગુણ નિધિ સજ્જનોનું સ્મરણ પણ સુખદાયી થાય છે, તો પછી તેમનાં દર્શન, સ્પર્શન અને સદ્ભાવથી સેવા સ્તુતિનું તો કહેવું જ શું ? તેથી તો અનેક ભવ સંચિત કઠિન કર્મ પણ ક્ષય પામે છે અને આત્મ ગુણ સહેજ અલ્પ પ્રયાસે પ્રગટ થાય છે ઉક્ત હેતુ માટે સદ્ગુણી સજ્જનો સાથે અકૃત્રિમ પ્રેમ જગાવવો એ અવશ્યનું છે. જેમ મેઘની ગર્જના સાંભળતાંજ મયૂર (મોર) ને અકૃત્રિમ અનહદ પ્રેમ જાગે છે; જેમ ચંદ્રની કળા દેખીને ચક્રોર મનમાં અત્યંત ખુશી થાય છે; તેમ તેવા સદ્ગુણી સજ્જનોના સમાગમે પણ તેવોજ અકૃત્રિમ અનહદ પ્રેમ જાગૃત થવો જોઈએ. જેમ પતિવ્રતાનો પ્રેમ પોતાના પતિ ઉપરજ કંઈપણ કાર્ય

ચિંતામણિ.

૪૭

કરતાં સહજ બન્યો રહે છે તેમ ઉદય સંબંધે ગમે તેવી સ્થિતિમાં પોતાનું પવિત્ર લક્ષ ચૂકાવું ન જોઈએ. Magnetic force (લોહચુંબક) ની પેરે સહજ ગુણકર્ષણ થઈ રહેવું જોઈએ. આમ પ્રતિદિન સહજ ગુણ વૃદ્ધિ થતાં સંપૂર્ણતા પણ થવી સુસંભવિતજ છે.

ધૃત્યલભ.

(સુનિ કર્પૂર વિજયજી)

ચિંતામણિ.

એક ચમત્કારી વાર્તા.

(ગત અંકના પૃષ્ઠ ૧૩ થી ૨૩.)

(સુનિ વૈભવ વિજયની દેશના.)

સંઘ અને સંઘના અગ્રેસરોનો ધર્મ.

ભવ્ય જનો, એવા સંઘરૂપ તીર્થના ચલાવનાર અને તેના અંગ ભૂત, સંઘના અગ્રેસરો હોય છે. તે અગ્રેસરો કેવા જોઈએ? અને તેમનું કર્તવ્ય શું છે? તે તમારે અવશ્ય જાણવું જોઈએ. પ્રથમ સંઘના અગ્રેસરો ન્યાયી, નિષ્પક્ષપાતી, દયાલુ, ધાર્મિક અને બુદ્ધિમાન હોવા જોઈએ. જેમના વચન ઉપર, જેમના વિચાર ઉપર અને જેમની પ્રમાણિકતા ઉપર આખા સંઘની અવનતિ તથા ઉન્નતિનો આધાર છે, તેવા સંઘપતિઓના હૃદયમાં જો અન્યાય, પક્ષપાત, નિર્દયતા અને અધર્મ પ્રવેશ કરે તો પછી એ સંઘમાં કોઈ જાતની સુધારણા થવાની આશા રખાય નહીં; એટલુંજ નહીં પણ તે સંઘ ઘણી નફારી સ્થિતિમાં આવી જાય. સંઘ એક ધાર્મિક જનમંડલ છે, ધર્મની સર્વ જાતની મર્યાદાને સાચવનાર છે-તે મંડળના નાયકો જ્યારે પોતાનું શુદ્ધ કર્તવ્ય ભૂલે જાય તો પછી સંઘની મર્યાદા શી રીતે રહે? જ્યારે મર્યાદા-

નો લોપ થાય ત્યારે પછી સંઘમાં અનેક જાતના અકાર્યો થવા માંડે, જેથી કરીને જનસમૂહમાં જૈન ધર્મની હીલણા થયા વિના રહેજ નહીં.

સાંપ્રતકાલે દેવ દ્રવ્ય, જ્ઞાન દ્રવ્ય અને સાધારણ દ્રવ્યમાં જે અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, તેનું મૂલ કારણ સંઘપતિઓની ઉપેક્ષા છે. એવી ઉપેક્ષા રાખનારા અને સંઘના અગ્રેસરપણાનો દાવો કરનારા ક્ષુલ્લક સંઘેશ્વરો તે બધા દોષનું પાત્ર બને, તેમાં કંઈ પણ સંશય નથી. જેને દ્રવ્યના ખાતાઓ તેમના આશ્રય નીચે ચાલે છે, તે તે ખાતાઓમાં લોકો સંઘપતિઓના વિશ્વાસ ઉપર દ્રવ્યાર્પણ કરે છે. જ્યારે સંઘપતિઓ તે દ્રવ્ય તરફ દુર્લક્ષ રાખે અને તેથી કરીને તે દ્રવ્યનો વિચ્છેદ થાય, તો ખરેખરા દોષ-પાત્ર સંઘપતિઓ બને તેમાં કંઈપણ શંકા નથી.

લવ્ય જીવો, જેમ પ્રજાનો પતિ રાજા પોતાની પ્રજાને નીતિમાર્ગે ચલાવી ધર્મની મર્યાદા રખાવાને બંધાએલો છે, તેમ એક સંઘપતિ પોતાની સલાહ ઉપર વર્તનારી શ્રાવક પ્રજાને ધર્મમાર્ગે ચલાવી ધર્મની મર્યાદા રખાવાને બંધાએલો છે. લોકો એવું ધારે છે કે, આપણો સંઘપતિ જે કરે છે, તે વ્યાજબી છે, તે જે પ્રમાણે આપણને દોરે છે, તે પણ સર્વ રીતે ઘટિત છે. આવી રીતે વિશ્વાસ પામેલા લોકોને પક્ષપાતની ખુદ્ધિએ અન્યાય આપે અને તેમને દોષ ઉત્પન્ન થાય તેવા માર્ગમાં દોરી જાય, એ સંઘપતિ ઘણાજ અધમ છે. કેટલાએક સ્વાર્થી સંઘપતિઓ, પોતાની સત્તાને માટે વિપરીત પ્રવર્તન કરે છે, અને સત્તામાં અધ થઈને અધર્મના કામમાં સામેલ થાય છે; તેવા સંઘપતિઓ ખરેખર ધિક્કારને પાત્ર છે. તેમનું જીવન દૂષિત છે; એટલુંજ નહીં, પણ તેવા સંઘપતિઓ પોતાનો અને પોતાના આશ્રિતોનો અધઃપાત કરે છે. આવા દુરાશય સંઘપતિઓથી સંઘની પવિત્ર મર્યાદા તુટી જાય છે, તીર્થરૂપ સંઘના પ્રવાહમાં મોટી સ્ખલના થાય છે, અને સંઘના ખાતાઓમાં અવ્યવસ્થા થવાથી લોકો તે

ચિંતામણિ.

૪૯

તરફ અનાદરથી જુવે છે, એટલે તે ખાતાંઓ છિન્ન ભિન્ન થઈ જાય છે. દીર્ઘદષ્ટિવાળા કુશલ વિદ્વાનોએ સંઘ, જ્ઞાતિ અને ગચ્છના આગેવાનોના ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે. ચિંતકો, પ્રવર્તકો અને ધર્મીયાર્થો-આ ત્રણ ભાગથી સંઘ, જ્ઞાતિ અને ગચ્છની સુધારણા થઈ શકે છે. સૌથી પેહેલી અને મોટી જરૂર ચિંતકોની છે. એ ચિંતકોએ પોતાની મહાન્ મનઃ શક્તિનો ઉપયોગ કરી એવા મહાન્ વિચારો બાહર પાડવા જોઈએ કે જે વિચારો પ્રમાણે પગલાં ભરવાથી જનસમુદાયનું કલ્યાણ થવાનો પુરેપુરો સંભવ રહે. તે ચિંતકો ઉચ્ચ નીતિ અને ઉચ્ચ મનઃ શક્તિવાળા હોવાથી તેઓને એવોજ વિચાર સુઝી આવે છે કે, જે વિચારોનો ઈમલ કરવાને પરિણામે જનસમૂહનું મહાન્ કલ્યાણ થયા વગર રહેજ નહીં. આવા ચિંતક વર્ગના મહાન્ નરો પ્રજ્ઞના સર્વ માનને યોગ્ય છે. તેઓની મનોવૃત્તિમાં ન્યાય અને નિષ્પક્ષ-પાત હોવાથી તેઓજ પ્રજ્ઞમાં બલવાન છે તેઓજ ખરેખરા અગ્રેસર છે અને તેમનીજ પાછલ જનસમૂહ દોરવાય છે.

જેના હૃદયમાં જૈન પ્રજ્ઞના હિતનું સર્વથા ચિંતવન થયા કરે છે એવો તે ચિંતકવર્ગ સંઘના અગ્રેસરની પદવીને લાયક છે. અને તેવા નરો આ વિશ્વમાં સંઘરૂપ સૂર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ પાડે છે અને તે પ્રકાશથી મિથ્યાત્વ, દુરાચાર અને મલિનતા રૂપ અધકાર દૂર થઈ જાય છે.

દેવાનુપ્રિય શ્રાતૃગણ, તમારે ચતુર્વિધ સંઘની ઉન્નતિ કરવાની જો ઇચ્છા હોય તો તેવા ચિંતકનરોને સંઘ તથા જ્ઞાતિનું અગ્રેસર પદ આપજો. તેવા અગ્રેસરોથી સંઘની શોભામાં સર્વ રીતે વૃદ્ધિ થશે. એટલુંજ નહીં પણ તેમનાથી શ્રી વીરભગવંતનું પવિત્ર શાસન દીપી નીકલશે.

હવે ખીજે ભાગ પ્રવર્તકોનો એટલે જ્ઞાતિ નિયામકો પ્રવર્તકોનું ખરેખરું કર્તવ્ય જ્ઞાતિની સુધારણા કરવાનું છે. સંઘની સુધારણા જેમ ધર્મને લગતી છે, તેમ જ્ઞાતિની સુધાર-

૫૨

આત્માનંદ પ્રકાશ.

થાય છે. એ સેવા કરવાનો લાલ સંઘપતિઓને સારી રીતે મળ્યા કરે છે. સદ્વિચારને ધારણ કરનારા સંઘનાયકો પોતાના સાધર્મિ બંધુઓની સેવા કરી આત્માને કૃતકલ્પ માને છે, તેથી કરીને તેઓ પરલોકના સુખને આપનારા પુણ્યને સંપાદન કરી શકે છે. જેના સુવિચારથી સંઘમાં અને જ્ઞાતિમાં સારા સારા પ્રવર્તનો થાય, હાનિકારક રીવાજો દૂર થઈ જાય, અને સર્વત્ર આર્હત ધર્મની વૃદ્ધિ થાય, તેવા ચિંતકો અને પ્રવર્તકોથી સંઘ પૂર્ણ રીતે પ્રકાશ-માન થાય છે એટલું જ નહીં પણ સંઘના અંગભૂત સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા—એ સર્વ પોત પોતાના કાર્યમાં યશસ્વી થઈ આ લોક અને પરલોકના ઇષ્ટ ફળ મેળવી શકે છે.—અપૂર્ણ.

વર્તમાન સમાચાર.

આપણી કોમના અગ્રેસર શેઠ વીરચંદ દીપચંદ સી.આઈ. ઇ.ના પુત્રરત્ન, ઉગતા યુવાન વિદ્યાર્થી મીં સારાભાઈના અકાળ મૃત્યુથી, આપણે ખરેખર એક લવિષ્યનો હીરો ગુમાવ્યો છે. દરેક જૈન આપા ઉગતા તરુણના મરણથી ખેદ પામ્યા વિના નહિ રહે. પણ કાળની ગતિ ગહન છે, માટે શોક નહિ કરતાં ચિત્તને ધર્મમાર્ગમાં જોડવાની અસો મે. વીરચંદ શેઠને લજામણ કરવાની સાથે ઇચ્છીએ છીએ કે પ્રભુ મીં સારાભાઈના આત્માને શાન્તિ આપો.

મહુમ શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ—મુંબઈના સુપ્રખ્યાત વેપારી અને શેર બજારના દલાલ શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદના નામથી કોણ અજાણ્યું હોય ? આપણા જૈન વર્ગમાં જ નહિ પરંતુ આખા હિંદુસ્તાનમાં અને એથી પણ વધારે, છેક વિલાયત સુધી, જંગી વેપાર અને લાખો રૂપિયાની સખાવતોને લીધે પ્રસિદ્ધ થએલા, ધનવાન છતાં પણ સદાના સાદા, નિરભિમાની નરરત્ન શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ હવણાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે. એમના મૃત્યુથી આપણી સમગ્ર જૈન કોમને બહુ મ્હોટી ખોટ ગઈ છે. આપણી કોન્ફરન્સનો એક સ્તંભ તુટ્યો છે અને સકળ સંઘનો એક અ-